

СЕКЦІЯ 5

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 338.124.4:355.82(81):339.54.199

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-4263/2025-3-16>**Цвірова В.В.***кандидат економічних наук, здобувач
Воєнної академії імені Євгенія Березняка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0689-8608>***Tsvirova Viktoriia***Candidate of Economic Sciences,
Research of Yevhenii Beresnyak Military Academy*

ЗАНЕПАД БРАЗИЛЬСЬКОЇ ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В 90 Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ: ЕКОНОМІЧНІ ПРИЧИНИ ТА ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНИЙ РИНОК ОЗБРОЄНЬ

THE DECLINE OF THE BRAZILIAN DEFENSE INDUSTRY IN THE 1990-S: ECONOMIC REASONS AND IMPACT ON THE INTERNATIONAL ARMS MARKET

АНОТАЦІЯ

Актуальність теми зумовлена сучасними викликами, серед яких зростання глобальної конкуренції, потреба у технологічній автономії та вплив деіндустріалізації на національну безпеку. Стаття аналізує економічні причини занепаду, зокрема гіперінфляцію, боргову кризу, скорочення державних витрат на оборону, а також ефекти приватизації. Ці фактори призвели до втрати конкурентоспроможності ряду бразильських оборонних компаній, а також їх технологічного відставання. Досліджується вплив цих процесів на міжнародний ринок озброєнь, включаючи зміну структури експорту, зростання домінування великих гравців та геополітичні наслідки для Латинської Америки. Стаття піднімає питання щодо взаємозв'язку економічної політики, глобальних ринкових змін та регіональної стабільності. Занепад бразильської оборонної промисловості у 90-х роках XX століття може слугувати прикладом впливу економічних криз на стратегічні сектори країн, що розвиваються, а також їх наслідків для розвитку глобального ринку озброєнь.

Ключові слова: оборонні витрати, інновації, бюджет, військові технології, конкурентоспроможність, військові витрати, національна економіка.

ANNOTATION

This article delves into the multifaceted economic reasons behind the Brazilian defense industry's downturn during the 1990s, exploring how internal fiscal policies and external global changes converged to dismantle a sector that had previously positioned Brazil as a significant player in the international arms arena. Key questions addressed include the impact of hyperinflation and debt crises on defense budgeting, which saw military expenditures plummet from substantial levels in the 1980s to historically low figures by the mid-1990s, prompting inquiries into how such reductions affected research and development investments and production capacities.

The decline of the Brazilian defense industry in the 1990s represents a pivotal case study in the intersection of economic turbulence, geopolitical shifts, and global arms trade dynamics, offering critical insights into the vulnerabilities of emerging economies' military-industrial complexes. This relevance is amplified by contemporary challenges, including supply chain disruptions, technological dependencies, and the need for self-sufficiency in strategic industries amid global economic

uncertainties. Brazil's experience in the post-Cold War period exemplifies how macroeconomic crises can erode a once-thriving arms export powerhouse, influencing not only national security policies but also broader patterns in international relations and economic development strategies. Beyond internal causes, the article illuminates the ripple effects of Brazil's defense industry decline on the international arms market, posing critical questions about market reconfiguration and power shifts in global trade flows. It explores how the vacuum left by Brazil's reduced exports – previously accounting for a notable share of arms sales to developing nations – potentially altered competitive dynamics, including the rise of alternative suppliers from Asia and the Middle East. Discussions encompass the implications for arms proliferation patterns, querying whether decreased Brazilian participation intensified monopolization by major exporters and influenced pricing mechanisms in the global marketplace.

Keywords: defense spending, innovation, budget, military technology, competitiveness, military spending, national economy.

Постановка проблеми. До середини 1980-х років минулого століття більшість міжнародних експертів вважали Бразилію новим потужним суб'єктом світової економіки озброєнь, а дослідники відмічали зростаючу роль країни в трансформації міжнародного ринку озброєнь. Навіть найбільші песимісти визнавали важливість збільшення валютних надходжень від розвитку військово-промислового комплексу держави. Однак, експорт зброї, який наприкінці 1980-х років досяг піку та складав майже 1 мільярд доларів на рік, на початку 1990-х років скоротився до мінімуму. Три компанії, що складали основу військово-промислової бази Бразилії, фактично збанкрутували, а амбітні програми, розпочаті десятиліттям раніше, стали недосяжними. Ці процеси зумовили глибокі економічні, політичні та соціальні зміни, що вплинули не лише на внутрішній розвиток

країни, але й на позиції Бразилії на міжнародному ринку озброєнь. Актуальність теми дослідження полягає в розкритті взаємозв'язків між економічними трансформаціями в окремій країні та змінами у глобальній системі торгівлі зброєю. У контексті сучасних викликів, таких як посилення конкуренції на міжнародному ринку озброєнь та зростання попиту на інноваційні оборонні технології, вивчення досвіду Бразилії 1990-х років може сприяти кращому розумінню факторів, що впливають на стійкість і конкурентоспроможність національної оборонної індустрії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив досить вузький їх спектр, оскільки наявні джерела в основному присвячені дослідженню загального політико-економічного контексту Бразилії в даний період. Слід констатувати недостатність конкретних статистичних показників розвитку бразильської оборонної промисловості у 1990-х роках, що зумовило фрагментарність в її оцінках та ролі в міжнародних збройових ланцюгах.

У статті Л. Соуза та Дж. Орейро висвітлюється історична еволюція бразильської державної промислової політики, зокрема ініціатив уряду Луїза Інасіу Лули да Сілви та їх результатів. На основі аналізу історичних даних щодо розвитку виробничого сектора та аналізу досвіду ряду розвинених країн надаються практичні рекомендації щодо відродження промислового ландшафту Бразилії [1, с. 73].

Б. Мариньо, Р. Пінейро-Машаду, та Дж. Ф. Галдіно констатують, що розробка технологій, які є ключовими в процесі формування військового потенціалу бразильської армії є досить складним завданням. Воно вимагає тісної співпраці військових і цивільних установ. На основі аналізу наукової літератури та документальних джерел, автори доводять, що Департамент науки та технологій, а також його військові складові є ізольованими від практичних потреб збройних сил і не володіють необхідними характеристиками секторальної інноваційної системи [2, с. 19949].

М. Бауер, Г. Лотта та де Ф. Оланда Шмідт аналізують бюрократичну мілітаризацію Бразилії за часів президентства Жаїра Болсонару. Автори характеризують її як неліберальну трансформацію зсередини та специфічного виду демократичного регресу. В дослідженні наводяться кількісні дані щодо присутності військових у цивільних організаціях протягом визначеного періоду, а також якісні дані, які було отримано в результаті інтерв'ю з державними службовцями. Результати дослідження демонструють проникнення військових мереж до бразильської державної служби та створення неліберального союзу з популістським президентом, визначаючи бюрократичну мілітаризацію в якості способу відступу від демократичного розвитку [3, с. 599].

Т. Каліарі, Феліпе Жіестейра, Л. Орсолін Тейшейра, Ф. Брага да Сілва Кардозу визначають

сектори бразильської оборонної промисловості, що мають потенціал для створення високотехнологічних продуктів [4, с. 387].

Дослідження П. Кавалканте ґрунтується на теоретичній дискусії щодо демонтажу державної політики, тобто змін, які призводять до скорочення, бюджету, правил, можливостей та регуляторних інструментів уряду, у тому числі й в оборонній сфері. Виходячи з емпіричних результатів, рецесія відбувається як у площині скорочення кількості інструментів, так і в зменшенні бюджету у більшості сфер урядової відповідальності. Зрештою, цей процес серйозно впливає на інноваційну та безпекову систему [5, с. 32].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невисвітленими на сьогодні залишаються наслідки упровадження економічних механізмів, що призвели до занепаду бразильської оборонної промисловості в 1990-х роках, включаючи вплив бюджетних скорочень, приватизації державних оборонних підприємств, боргової кризи на діяльність ключових компаній, а також скорочення світових військових бюджетів і зростання конкуренції з боку Китаю та США.

Постановка завдання. Стаття має на меті систематизацію і поглиблення знання щодо занепаду бразильської оборонної промисловості в 1990-х роках минулого століття, зосередившись на економічних причинах та їх наслідках для міжнародного ринку озброєнь.

Виклад основного матеріалу дослідження. В процесі демократизації країни, що відбувалася в 90-ті роки минулого століття представники збройних сил безуспішно прагнули «обміняти» свої владні повноваження на можливості щодо їх активної участі в розбудові оборонної промисловості. Військове керівництво держави створювало серйозні перепони скасуванню їх високого урядового статусу та бюджетної автономії. Так, з приходом до влади Ітамара Франко, який завоював прихильність виборців популістського напрямку та військових економічних реформи в Бразилії знову було призупинено.

З обранням Фернандо Х. Кардосо його коаліція взялася за економічну лібералізацію в країні, що супроводжувалася значним скороченням військових бюджетів та зменшенням політичного впливу збройних сил Бразилії. Головною жертвою скорочення державних витрат стала оборонна промисловість, яка раніше отримувала значні державні субсидії, податкові пільги та підтримку в галузі досліджень і розробок. Зменшення ресурсів звузило політичний простір для військових витрат і змусило переглянути пріоритети. Нове бачення ролі збройних сил та науки і технологій у військовій сфері було викладено в перших опублікованих проєктах Національної оборонної стратегії (Estratégia Nacional de Defesa, END): «Для країни, яка мало стикалася з війнами, не зовсім очевидно є необхідність захищатися» [6, с. 104].

На початку 1990 років в країні почав реалізовуватись План Коллора, головним завданням якого стало зменшення інфляції, показники якої набули загрозливих наслідків для економіки держави – Бразилія ввійшла до трійки країн Латинської Америки з найбільшим падінням купівельної спроможності національної валюти (таблиця 1).

Відмінною рисою цієї реформи стало зростання напруги між політичною волею виконавчої влади до створення ринково-орієнтованої системи та усталеною, потужною і організованою корпоратистською культурою, що характеризувала відносини між урядом та промисловістю. Криза кінця 1980-х років спричинила гостру потребу в змінах і зумовила руйнування бразильської моделі розвитку, а також зародження секторальних коаліцій в оборонній промисловості [8, с. 23]. У 1992 році відбулося підняття реальних процентних ставок до близько 4 відсотків на місяць, економіка країни ввійшла в глибоку рецесію. Результати реалізації Плану були досить скромними – вдалося досягти утримання інфляції на стабільному рівні, в середньому трохи вище 20 відсотків на місяць.

Для державних оборонних компаній урядова політика стримування інфляційних процесів майже не породжувала суттєвих ризиків, однак вирішальну роль у їх занепаді відіграло суттєве зменшення фінансової підтримки. У 1990-х роках норми прибутку для оборонних компаній у Бразилії цілком залежали від економічної стабільності держави. Приватизація і дерегуляція відкрили можливості для експорту, але внутрішні бюджетні обмеження стримували їх

розвиток. Оборонні компанії, які змогли адаптуватися до міжнародного ринку, отримували вищі прибутки, тоді як залежність від державних контрактів обмежувала рентабельність через економічну кризу та корупцію (таблиця 2). Через економічні труднощі державні витрати на оборону були обмеженими, що стримувало норми прибутку для компаній, залежних від внутрішніх контрактів. Основний прибуток оборонні компанії отримували від експорту та міжнародного співробітництва.

Закінчення ірано-іракської війни значно сприяло руйнівним процесам та зменшенню присутності бразильської продукції на міжнародних ринках озброєнь. Наприкінці 1980-х років Ірак припинив оплачувати рахунки Engesa, що призвело до її фінансового занепаду. Продажі Avibras впали з 350 млн доларів у 1987 році до 10 млн доларів у 1989 році, що призвело до її банкрутства. Навіть Embraer, яка все ще могла покладатися на експорт цивільної продукції, на початку 1990-х років змушена була різко скоротити свої міжнародні та внутрішні проекти [10, с. 10]. Перші прояви кризи проявилися у фінансовому секторі. Так, сукупний борг Engesa, Avibras та Embraer на початок 1990 року сягнув 1 мільярда доларів [11, с. 40]. Дві приватні компанії, які постраждали від закінчення ірано-іракської війни та значних збиткових інвестицій, подали заявку на банкрутство. Embraer зіткнулася з перевищенням витрат, що призвело до зростання ціни бойового літака АМ-Х приблизно до 20 мільйонів доларів і зробило літак неконкурентоспроможним на міжнародних ринках; компанія уникла

Таблиця 1

Показники зростання ВВП на душу населення та інфляція
в окремих країнах Латинської Америки (1980-ті – 1990-ті роки)

Країна	ВВП на душу населення			Інфляція		
	1985–1989	1989	1990	1985–1989	1989	1990
Аргентина	-2,1	-5,6	-1,8	468,6	4923,8	1344,4
Бразилія	2,2	1,2	-5,9	489,4	2337,6	1585,2
Болівія	-1,8	-0,1	-0,2	192,8	16,6	18,0
Венесуела	-1,1	-10,1	3,2	32,5	81,0	36,5
Колумбія	2,7	1,5	2,1	24,5	26,1	32,4
Мексика	-1,3	0,9	1,7	73,8	19,7	29,9
Перу	-2,6	-13,2	-6,8	443,2	2775,8	7649,7

Джерело: побудовано автором на основі [7]

Таблиця 2

Норма прибутку найбільших оборонних корпорацій Бразилії (% від чистої вартості)

Роки	Приватні компанії	Державні компанії	Транснаціональні компанії	Загальний показник
1980	22,1	6,0	15,8	12,0
1982	10,7	6,4	12,8	8,3
1985	11,7	4,3	6,5	7,0
1988	13,0	1,3	11,4	9,1
1989	20,2	8,9	19,9	17,7
1990	0,7	29,0	3,2	8,4

Джерело: побудовано автором на основі [9]

банкрутства лише завдяки значним грошовим вливанням від уряду. Окрім цього, заплановані запуски супутників зазнали затримки внаслідок появи технічних проблем та політичних суперечок; програма виробництва танків зупинилася на стадії прототипу, а потім зникла в результаті фінансового краху бронетанкової промисловості; проект побудови атомного підводного човна так і залишився на далекому горизонті [12, с. 62].

Поряд з цим, ринок основних систем озброєння в країнах третього світу у період з 1985 по 1989 рік зазнав падіння на понад 20% (з 20,6 млрд доларів до 16,4 млрд доларів у постійних цінах 1985 року). Найважливіші замовники Бразилії (Ірак, Саудівська Аравія, Лівія та Єгипет) протягом цього періоду скоротили імпорту основних видів озброєння з 6,6 млрд доларів до 2,3 млрд доларів. Разом з цим, п'ять провідних світових експортерів зберегли свою частку ринку, а фінансові показники їх сукупних продажів зменшилися лише на 20 відсотків, що змусило постачальників другого рівня вступити в більш інтенсивну конкуренцію за менші можливості на глобальному ринку озброєнь [13, с. 86]. Зі зменшенням впевненості у доступі до міжнародних ринків зменшилася інвестиційна привабливість бразильських оборонних проєктів, а загальний внутрішній економічний контекст погіршення боргової ситуації та гіперінфляція лише посилювали ці тенденції.

Хоча більшість дослідників вважає, що основна причина занепаду бразильської оборонної промисловості в 90-х роках минулого століття полягала у низькому міжнародному попиті та зміні структури ринку після закінчення холодної війни [14, с. 209], їх висновки не можна вважати переконливими. Безумовно, скорочення витрат на оборону та військову допомогу призвело до зниження світового попиту на зброю, а інтенсивна конкуренція між американськими та китайськими постачальниками зменшила експортні можливості виробників з країн третього світу. Однак серйозні проблеми в оборонному секторі Бразилії зароджувалися набагато раніше, оскільки, як засвідчують результати аналізу (таблиця 3), оборонний сектор у період поглиблення інтернаціоналізації виробництва не отримав очікуваного бурхливого розвитку і

не використав глобальну реструктуризацію для поглиблення своєї міжнародної інтеграції.

Наведене може означати, що головний аргумент відносно критичної залежності оборонного виробництва від експорту здається дещо перебільшеним. Хоча закінчення війни між Іраном та Іраком дійсно призвело до значного зменшення експорту бразильської зброї, держава змогла компенсувати частину втрат експортного виробництва збільшенням її внутрішньої закупівлі. Разом з цим, незважаючи на всі урядові зусилля щодо відновлення оборонного виробництва, його обсяги виявилися значно меншими, ніж у 1980-х роках. Однією з основних причин цього може виступати специфіка функціонування оборонного сектора промисловості – це, насамперед, різномірний комплекс підприємств, науково-дослідних центрів, військових органів та цивільних бюрократичних структур, що потребують чіткої взаємодії та розподілу праці. Для цього він повинен не лише інституціоналізувати всі ефективні правила та стандартні практики, але й сприяти розвитку так званої «внутрішньої автономії», коли ключові елементи системи зберігають внутрішню корпоративну узгодженість, функціональну компетентність та відданість цілям розвитку [16, с. 81]. Ця «автономія» мала на меті поєднати три виробничі стратегії: свобода у прийнятті управлінських рішень; стабільність виробництва; можливості постійного впровадження новітніх технологій. Трансформація глобального ринку озброєнь лише сприяла порушенню крихкої рівноваги між цими елементами. Збереження комерційно вигідної промислової бази означало посилення інтеграції у глобальну економіку озброєнь і передбачало посилення зовнішньої залежності від технологій, комплектуючих, а також міжнародного інвестиційного капіталу. Ця тенденція вступила у протиріччя з двома іншими елементами технологічної автономії (свободою прийняття рішень та функцією контролю).

Уряд Бразилії був вимушений вирішувати досить складну дилему, що полягала, з одного боку, в необхідності врахування нових вимог, які диктувалися трансформацією глобальних ринків, а з іншого – у потребі державної підтримки вбудованих автономних військово-промислових інституцій. Серйозний виклик полягав не лише

Таблиця 3

Обсяги виробництва зброї в Бразилії (млн. доларів США)

Роки	Внутрішні закупівлі	Експорт	Загальний обсяг виробництва	Частка експорту в загальному обсязі виробництва
1980	498,6	388,7	887,2	43,8
1981	596,7	429,9	1026,6	41,9
1982	2051,2	1607,6	3658,8	43,9
1983	1332,8	298,4	1631,1	18,3
1984	1048,2	1436,8	2485,0	57,8
1985	1220,9	773,4	1994,3	38,8
1986	2037	565,3	2602,8	21,7
1987	2308,3	1217,0	3525,3	34,5

Джерело: побудовано автором на основі [15]

в необхідності розробки окремих стратегій для глобальних ринків та внутрішньої політики протекціонізму, але й в їх узгодженні. Тобто, урядова політика повинна була концентруватися на необхідності побудови якісно нових військово-промислових інституцій, які б відповідали як внутрішнім, так і глобальним вимогам. На більш ранніх етапах розбудови оборонного сектора було знайдено цілком прийнятну стратегію, що була ефективною як у внутрішньополітичному, так і в глобальному ринковому контексті. В процесі розвитку вона все більше набувала інституційної форми і передбачала: посилення державного регулювання, упровадження агресивного прагматичного підходу до технологічних рішень, а також надмірний військовий контроль за виробничими процесами. Така структурна конвергенція максимізувала можливості для входження до глобального ринку озброєнь, однак значно ускладнила проблему адаптації підприємств до внутрішньої урядової політики. Всі спроби упровадження раніше успішних інституцій зазнавали невдачі, що призвело до деінституціоналізації цього сектора економіки і як наслідок, занепаду підприємств оборонного сектору.

Таким чином, не використавши всі наявні можливості щодо адаптації до нових внутрішньополітичних та зовнішньоекономічних трансформацій, бразильський оборонний сектор зазнав не лише падіння обсягів виробництва та технологічного застою, але й відчув руйнацію інституційних правил і ролей, які раніше зумовлювали його попередні досягнення.

Висновки з проведеного дослідження. Встановлено, що основні економічні причини занепаду бразильської оборонної промисловості в 90-х роках минулого століття носили різновекторний характер, однак більшість з них були пов'язані із загальною фінансово-економічною кризою в країні (гіперінфляція, боргова криза та ряд структурних реформ, що призвело до скорочення державних витрат на оборону). Заходи, спрямовані на стабілізацію національної економіки, включали приватизацію та лібералізацію ринку, призвели до зменшення державних субсидій і втрати конкурентоспроможності галузі на внутрішньому ринку. Додатковим фактором стала глобальна економічна рецесія після закінчення Холодної та ірано-іракської воєн, що зменшили попит на озброєння з боку традиційних імпортерів-країн Латинської Америки та Близького Сходу.

Занепад бразильської оборонної промисловості спричинив суттєві зміни у кон'юктурі міжнародного ринку озброєнь та перерозподілу глобальних потоків торгівлі зброєю. Так, якщо у 80-х роках минулого століття Бразилія була одним з найбільших експортерів озброєнь серед країн, що розвиваються, з часткою ринку близько 3–4% світового експорту, то у 1990-х відповідні показники зменшилися з 1,5 млрд. доларів США у 1987 році до майже 200 млн доларів США у 1995 році, що зумовило значне зростання попиту на відносно дешевий сегмент озброєнь з

боку країн з обмеженими бюджетами. Цей дефіцит був швидко компенсований входженням на ринок конкурентів (Китай, Ізраїль), що запропонували аналогічну продукцію за нижчими цінами та кращими технологіями.

Аналіз занепаду бразильської оборонної промисловості у 90-х роках минулого століття відкриває нові можливості для подальших наукових розвідок, що зможуть висвітлити не лише історичний контекст, але й сучасні тенденції у глобальній торгівлі зброєю та розвитку оборонної промисловості в країнах, що розвиваються.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Sousa L., Oreiro J. Industrial policies for reverting the premature deindustrialization of the Brazilian economy: an agenda for policy discussion. *International Review of Economic Policy*. 2024. № 1. P. 69–88.
2. Marinho B.C., Pinheiro-Machado R., Galdino J.F. Sistema de ciência, tecnologia e inovação do exército. *ARACÊ*. 2025. № 4. P. 19934–19953.
3. Bauer M.W., Lotta G., de Holanda Schmidt F. Bureaucratic militarization as a mode of democratic backsliding: Lessons from Brazil. *Democratization*. 2025. № 3. P. 595–613.
4. Caliri T., Felipe Gesteira L., Orsolin Teixeira F., Braga da Silva Cardoso C. Defense industrial base and network structure: measurement, analysis and public policies for the Brazilian case. *Defence and Peace Economics*. 2025. № 3. P. 373–394.
5. Cavalcante P.L.C. Desmonte da política de inovação: estratégias e causas no Brasil contemporâneo. *Revista de Administração Pública*. 2024. e2022-0358. P. 1–38.
6. De Almeida P.R. Estratégia Nacional de Defesa: comentários dissidentes. *Meridiano 47-Boletim de Análise de Conjuntura em Relações Internacionais*. 2009. № 104.
7. Paunovic I. Growth and Reforms in Latin America and the Caribbean in the 1990s. Santiago: United Nations, Economic Commission for Latin America and the Caribbean, Santiago : UN, ECLAC. 2000. P. 42.
8. Franco G.H., Fritsch W. The political economy of trade and industrial policy reform in Brazil in the 1990's. *Reformas de política pública*. 1992. № 6. P. 23–25.
9. Monteiro Neto A., Gomes G.M.R. Quatro décadas de crescimento econômico no Centro-Oeste brasileiro: recursos públicos em ação. 2000.
10. Brooke J. Gulf Crisis has Brazil in a Tailspin. *The New York Times*. 1990. P. 10.
11. Magalhães D.A.M.D. A política brasileira de exportação de armas no contexto da revitalização da base industrial de defesa. 2016. P. 215.
12. Franko P. De facto demilitarization: budget-driven downsizing in Latin America. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*. 1994. № 1. P. 37–74.
13. Ross A.L. The Arming of the Third World: Patterns and Trends. *SAIS Review*. 1991. № 2. P. 69–94.
14. Wiczorek P. Edward J. Laurence: The International Arms Trade. *Pol. Q. Int'l Aff.* 1993. № 2. P. 209.
15. Maldifassi J.O., Abetti P.A. Defense Industries in Latin American Countries: Argentina, Brazil, and Chile. Westport: Praeger, 1994. P. 260.
16. Evans P.B. Embedded autonomy: States and industrial transformation. Princeton: Princeton University Press, 1995. P. 118.